

УДК 343.23.343.3/7(477)

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.1-2.18>**I. I. Чугуніков**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ДОДАТКОВО ОХОРОНЮВАНІ СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ У СВІТЛІ СОЦІАЛЬНО-НОРМАТИВНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНУ

У статті аналізується сучасна ситуація стосовно об'єкта злочину взагалі й безпосереднього додаткового об'єкта зокрема. Зазначається, що у вітчизняній кримінально-правовій доктрині під час визначення об'єкта злочину основний акцент робиться на соціологічній складовій цього поняття на шкоду його нормативної складової. Підкреслюється, що такий підхід у підсумку призводить до втрати об'єктом свого принципового значення як обов'язкового елемента будь-якого складу злочину, перетворення його на суто декларативну категорію, виведення цього поняття за межі кримінально-правової площини та, врешті-решт, до штучного створення об'єкта, особливо тоді, коли йдеться про безпосередній додатковий об'єкт окремого кримінального правопорушення.

З позицій запропонованої автором соціально-нормативної концепції об'єкта злочину доводиться необхідність обмеження цього поняття положеннями чинного кримінального законодавства України. Робиться висновок, що додатковим об'єктом має визнаватися об'єкт, охорона якого задекларована тим чи іншим розділом Особливої частини й прямо передбачена відповідною нормою Кримінального Кодексу України (далі – КК України) поряд з основним об'єктом. Доводиться, що кримінально-правове значення має лише такий додатковий об'єкт, посягання на який з позицій чинного КК України є окремим кримінальним правопорушенням. У такому випадку додатковий об'єкт набуває статусу обов'язкового, оскільки має принципове значення для розв'язання проблеми розмежування складного багатооб'єктного діяння та ідеальної сукупності злочинів. Аргументується теза, що в інших випадках додатковий об'єкт є факультативним, оскільки його наявність не впливає ні на кваліфікацію вчиненого, ні на призначення винному покарання.

Ключові слова: об'єкт злочину, соціально-нормативна концепція об'єкта злочину, додатково охоронювані суспільні відносини, додатковий обов'язковий об'єкт злочину, додатковий факультативний об'єкт злочину, кваліфікація злочину, призначення покарання за злочин.

Постановка проблеми. У сучасній вітчизняній кримінально-правовій доктрині під час визначення об'єкта злочину увага переважно зосереджується на соціологічній складовій цього поняття на шкоду його нормативної складової. Такий підхід у підсумку призводить до втрати об'єктом свого принципового значення як обов'язкового елемента будь-якого складу злочину, перетворення його на суто декларативну категорію, виведення цього поняття за межі кримінально-правової площини та, врешті-решт, до штучного створення об'єкта, особливо тоді, коли йдеться про безпосередній додатковий об'єкт окремого кримінального правопорушення, що своєю чергою здатне необґрунтовано погіршити становище винного і є неприпустимим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що тенденція до збільшення соціологічного розмаїття під час визначення додаткових об'єктів тих чи інших злочинів значно посилилася, а перелік таких об'єктів все частіше позиціонується як відкритий.

Мета статті полягає в доведенні тези про необхідність подолання зазначеної тенденції й обмеження поняття безпосереднього додаткового об'єкта злочину положеннями чинного кримінального законодавства України.

Виклад основного матеріалу. З позицій сучасної української кримінально-правової доктрини підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно-небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України.

Чинний КК України поняття складу злочину не містить. Проте в теорії кримінального права майже загально визнаною є точка зору щодо чотирьохелементної структури такого складу, що містить об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону. Усі зазначені елементи мають обов'язковий характер, тому відсутність хоча б одного з них свідчить про відсутність у діянні складу злочину (кримінального правопорушення), що тягне за собою закриття кримінального провадження постановою слідчого, прокурора або ухвалення виправдувального вироку судом (п. 2 ч.ч. 1, 4, 7 ст. 284 Кримінального процесуального кодексу України).

Аналіз запропонованих сучасною вітчизняною кримінально-правовою наукою концепцій об'єкта злочину з розумінням його як суспільних відносин, соціальних цінностей, соціальних благ, інтересів, сфер життєдіяльності, соціальної оболонки тощо або як комплексного явища, яке охоплює будь-які підходи до визначення цього елемента складу злочину, свідчить про те, що всі вони головний акцент роблять на соціологічній складовій цього поняття, наполягаючи на тому, що об'єкт – це щось позитивне, що заслуговує на охорону. Звідси під об'єктом злочину розуміють якесь абстрактне ідеальне благо, цінність, що можна виявити лише шляхом теоретичного аналізу й що існує тільки в уяві людини [1, с. 155–156].

На цій підставі ставиться під сумнів обґрунтованість тези щодо обмеження об'єкта кримінально-правової охорони кількістю розділів Особливої частини КК. «Це позитивістський підхід, за якого відповідь чи не на всі питання шукають лише в положеннях чинного законодавства, – підкреслює В.С. Ковальський. – Однак об'єкт злочину як категорія об'єктивної дійсності – поняття більш широке й глибоке, ніж його відображення у статтях КК. Тому види родових об'єктів слід виокремлювати, враховуючи не лише й, можливо, не стільки позицію законодавця щодо поділу Особливої частини КК на окремі структурні одиниці, а виходячи з об'єктивних обставин – характеру заподіяної злочином шкоди, суспільної небезпечності відповідних посягань і потреби в охороні суспільних благ як окремих самостійних цінностей» [1, с. 166–167]. Таке формулювання питання дає змогу деяким дослідникам виокремлювати злочини проти тілесної недоторканності, недоторканності людини, нормального морально-психологічного розвитку неповнолітніх [2, с. 117]; злочини проти сім'ї, злочини у сфері медичного

обслуговування, злочини у сфері використання документів [3, с.с. 69, 149, 466] тощо.

Нескладно помітити, що зазначений підхід характеризується суттєвими внутрішніми суперечностями. З одного боку, об'єкт позиціонується як обов'язковий елемент складу злочину, а з іншого – на відміну від суб'єкта об'єктивної та суб'єктивної сторін виводиться за межі кримінально-правової площини й розглядається виключно з соціологічної точки зору.

Поза сумнівів, у будь-якому випадку за своєю сутністю поняття об'єкта злочину, як би воно не визначалося, є соціологічною категорією, оскільки поза соціумом не існує ні суспільних відносин, ні соціальних цінностей чи благ, ні сфер життєдіяльності чи соціальної оболонки. Однак це поняття не може позбавлятися і свого нормативного складника. В іншому випадку об'єкт втрачає своє принципове значення як обов'язковий елемент будь-якого складу злочину й перетворюється на суто декларативну, абстрактну категорію. Тому визначення об'єкта злочину має здійснюватися на основі соціально-нормативного розуміння цього поняття. Сутність запропонованої автором цієї публікації соціально-нормативної концепції (від лат. *conception* – «система розуміння») об'єкта злочину полягає в поєднанні його соціологічної і нормативної складової на таких засадах: 1) «матеріалізації» об'єкта через установлення такої ознаки злочину, як антисоціальність, що дасть змогу охопити дефініцією злочину, всі структурні елементи його складу (об'єкт – через ознаку антисоціальності, об'єктивну й суб'єктивну сторони – через ознаку суспільної небезпеки, суб'єкт – через ознаку вчинення діяння фізичною, осудною особою, що досягла встановленого законом віку); 2) чіткого розмежування таких складових предмета кримінального права, як об'єкт охорони та предмет регулювання й позбавлення кримінального права не властивих йому функцій з упорядкування суспільних відносин, які врегульовані іншими галузями права або ненормативними чинниками; 3) обмеження поняття об'єкта злочину положеннями чинного кримінального законодавства України; 4) чіткого розмежування сфер впливу об'єкта й об'єктивної сторони складу злочину; 5) визнання інструментальних можливостей об'єкта під час кваліфікації вчиненого кримінального правопорушення [4, с. 155–190].

Ґрунтуючись на положеннях цієї концепції, можна зробити висновок, що передбачений Особливою частиною КК України перелік об'єк-

тів кримінально-правової охорони є вичерпним. Такий висновок узгоджується також з нормами Загальної частини цього Кодексу, відповідно до ч. 2 ст. 1 забезпечується правова охорона прав і свобод людини та громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України, миру й безпеки людства. КК України визначає, які суспільно-небезпечні діяння є злочинами. Тобто злочинність діяння визначається тільки цим Кодексом (ч. 3 ст. 3). Це означає, що КК України містить перелік злочинів, який розширювальному тлумаченню не підлягає. Оскільки об'єкт злочину є обов'язковим елементом його складу, логічно припустити, що такому тлумаченню не підлягає й перелік об'єктів кримінально-правової охорони.

Іноді стверджується, що виокремлення об'єктів, охорона яких не задекларована в Особливій частині КК України, є наслідком конкретизації родового об'єкта. Така конкретизація дійсно є можливою, а подекуди й необхідною. Так, наприклад, у межах господарської діяльності як родового об'єкта злочинів, передбачених розділом VII Особливої частини КК України, шляхом його конкретизації можна виокремити фінансово-кредитні відносини, що допоможе чітко розмежувати, наприклад, виготовлення з метою збуту або збут підробленої національної чи іноземної валюти (ст. 199) і шахрайство (ст. 190). Однак у будь-якому випадку видовий об'єкт не має виходити за межі родового. Вочевидь, сім'я, яка виокремлюється як видовий об'єкт у межах розділу V Особливої частини КК України, не є складником суб'єктивних прав і свобод особи, а нормальний розвиток неповнолітніх, про який ідеться під час характеристики статевих злочинів – складником статевої свободи чи статевої недоторканності. Невипадково прихильниками виокремлення, наприклад, злочинів проти сім'ї цей об'єкт не визначається, а безпосередній об'єкт ухилення від сплати аліментів (ст. 164 КК України) розглядається як майнове право неповнолітніх [5, с. 149].

Таким чином, загальний об'єкт, який традиційно виокремлювався вітчизняною кримінально-правовою теорією й розглядався як сукупність суспільних відносин, що поставлені під охорону чинного Закону про кримінальну відповідальність [3, с. 114], має принципове значення для встановлення як родового (видового), так і безпосереднього об'єкта конкретного злочину під час кваліфікації вчиненого.

Ігнорування положень, що містяться у ч. 2 ст. 1 та ч. 3 ст. 3 КК України, так або інакше призводить і до штучного створення безпосереднього об'єкта конкретного посягання, особливо в тих випадках, коли йдеться про додатковий об'єкт. Так, наприклад, на думку Ю. П. Дзюби та М. І. Панова, безпосереднім об'єктом викрадання електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання (ст. 188¹ КК України) є відносини власності в галузі використання електричної або теплової енергії, а додатковим об'єктом цього злочину є відносини, пов'язані з забезпеченням електроенергією й тепловою енергією споживачів [2, с. 190]. Але такого об'єкта кримінально-правової охорони, як відносини, що забезпечують електроенергією й тепловою енергією споживачів, Особлива частина КК України не знає.

Однак попри це в сучасних джерелах тенденція до збільшення соціологічного розмаїття у визначенні додаткового об'єкта тих чи інших злочинів значно посилилася. Так, наприклад, автори Науково-практичного коментаря КК України за редакцією О. М. Джужі, А. В. Савченка та В. В. Чернея (2018 р.) як додаткові виокремлюють такі об'єкти: особисту безпеку (ст. 146), право на сім'ю (ст. 149), свободу від використання в будь-якій формі в асоціальній діяльності (ст. 150¹), гідність особи (ст. 151), порядок легітимного документообігу, наповнення бюджетів різного рівня, облік зареєстрованих осіб-підприємців (ст. 205¹), порядок передачі майна (ст. 206²), екологічну безпеку (ст. 327), безпеку й тілесну недоторканність потерпілого (ст. 340), особисті інтереси потерпілого (ст. 343), порядок користування документами (ст. 357), відносини у сфері забезпечення режиму обмеженого доступу до певної інформації (ст. 361), відносини власності щодо певної інформації (ст. 363), безпеку особи (ст. 386), нормативно визначений порядок представництва в суді (ст. 400¹), суспільні відносини у сфері видання, обігу й використання документів (ст. 409), порядок розкриття й розслідування злочинів (ст. 426) тощо [6, с.с. 338, 346, 354, 355, 479, 483, 749, 789, 800, 834, 846, 855, 962, 994, 1015, 1035]. Перелік додаткових об'єктів, як правило, залишається відкритим, оскільки підкреслюється, що постраждати можуть також інші блага [6, с.с. 398, 401, 941].

З цього приводу хотілося б зазначити, що, по-перше, охорона таких об'єктів, як наповнення бюджетів різного рівня, легітимний документообіг, облік зареєстрованих осіб-підпри-

емців тощо Особливою частиною чинного КК України не передбачена, якщо взагалі зазначені категорії можуть виступати як об'єкти кримінально-правової охорони. Тому їх виокремлення суперечить ч. 2 ст. 1, ч. 3 ст. 3 КК України та є штучним, оскільки не має жодного значення ні для кваліфікації вчиненого діяння, ні для призначення за нього покарання.

По-друге, виокремлення додаткового об'єкта в будь-якому випадку є можливим тільки тоді (за умови, що його охорона задекларована в Особливій частині КК), коли охорона цих відносин прямо передбачена диспозицією відповідної норми. Про наявність такої охорони може свідчити як безпосередньо вказівка на додатково охоронюваний об'єкт (наприклад, відповідно до ст. 113 КК диверсійні дії, вчинені з метою ослаблення держави, можуть бути спрямовані й на заподіяння шкоди здоров'ю людей), так і вказівка на спосіб, що використовується винним (наприклад, насильство) чи характер наслідків, що настали, зокрема загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

Так, наприклад, насильство чи погроза його застосування традиційно визнавалися способами вчинення такого злочину, як зґвалтування. Чинна редакція ч. 1 ст. 152 не містить вказівки на способи, які може використовувати винний під час учиненні цього злочину, вживаючи узагальнювальне поняття – відсутність добровільної згоди. Але це зовсім не означає, що він не може вдаватися до насильства для проникнення в тіло потерпілого (потерпілої). Невипадково санкцію ч. 1 ст. 152 законодавець залишив без будь-яких змін. До речі, Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11 травня 2011 р., приєднання до якої України й обумовило модернізацію норм, передбачених розділом IV Особливої частини КК, для визначення такого поняття як «насильство стосовно жінок» й акцентуючи увагу на способах заподіяння сексуальної шкоди особі, насамперед згадує про примус, погрозу та свавільне позбавлення волі (п. «а» ст. 3). З цього постає, що зґвалтування, принаймні однією своєю частиною (хоча з високою долею вірогідності можна стверджувати, що саме більшою), залишається насильницьким злочином і складним багатооб'єктним діянням.

Основним безпосереднім об'єктом зґвалтування є статевая свобода, а якщо потерпіла особа не розуміє значення вчинюваних з нею

дій внаслідок психічної хвороби, непритомного стану, алкогольного чи наркотичного сп'яніння або не може чинити опір гвалтівнику через фізичні вади (наприклад, параліч кінцівок), – її статевая недоторканність. Статевая недоторканність є основним безпосереднім об'єктом зґвалтування в разі вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням у тіло особи, яка не досягла чотирнадцяти років, незалежно від її добровільної згоди. Додатковими об'єктами зґвалтування виступає фізична свобода особи, її здоров'я або життя. Життя потерпілої особи цілком може розглядатися як додатковий об'єкт зґвалтування, тому що: а) погроза застосування фізичного насильства охоплює також погрозу вбивства; б) у ч. 4 ст. 152 фігурує таке поняття, як тяжкі наслідки зґвалтування, які охоплюють і смерть або самогубство потерпілої особи, а також випадки, коли смерть потерпілої особи настала внаслідок її власних дій.

Про охорону інших об'єктів у попередній редакції ст. 152 КК України не згадувалось. Проте в літературі вони найчастіше виокремлювались. Так, наприклад, розглядаючи питання про додаткові об'єкти зґвалтування й насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом Г. М. Анісімов і С. О. Харитонов наполягали на тому, що такими є честь і гідність особи [2, с. 117, 132]. Такий висновок не витримував критики, оскільки за попередньою редакцією ч. 1 ст. 152 КК України перелік способів цього злочину був вичерпним і обмежувався фізичним насильством, погрозою його застосування й використанням безпорадного стану потерпілої особи. Погроза розголошення відомостей, що ганьблять потерпілу особу чи її близьких родичів способом вчинення зґвалтування не визнавалась. За чинною редакцією ч. 1 ст. 152 способом вчинення зґвалтування, вірогідно, може визнаватися й вона. Тоді твердження про наявність такого додаткового об'єкта зґвалтування, як честь і гідність, стає більш обґрунтованим.

Але, по-третє, заподіяння шкоди додатковому безпосередньому об'єкту має не лише передбачатися відповідною нормою Особливої частини КК України, а й розглядатися законодавцем як окреме кримінально каране діяння. Тобто охоронювані тією чи іншою нормою суспільні відносини лише тоді набувають статусу додаткового безпосереднього об'єкта, коли посягання на них само по собі є злочином. Інакше кажучи, додаткових об'єктів у чистому

вигляді не існує. Один і той самий об'єкт в одних випадках є основним, а в інших – додатковим. Правильне встановлення додаткового об'єкта й вирішення питання про обсяг його охорони в межах санкції відповідної норми дають змогу розмежувати складний багатооб'єктний злочин і множинність злочинів. Власне кажучи, саме для цього він і виокремлюється. Якщо ж посягання на додатковий об'єкт законодавець окремим злочином не вважає, то його встановлення й визначення втрачає будь-який сенс навіть у тому випадку, коли охорона тих чи інших відносин прямо передбачена диспозицією відповідної норми Особливої частини КК України.

Тому вчинення зґвалтування шляхом погрози розголошення відомостей, що ганьблять потерпілу особу чи її близьких родичів, не перетворює його на двооб'єктний злочин, оскільки ні наклеп, ні образа за чинним КК України не є караними й проблема розмежування такого зґвалтування з ідеальною сукупністю злочинів не постає.

У сучасній вітчизняній кримінально-правовій теорії домінує позиція, відповідно до якої додатковий об'єкт поділяється на обов'язковий і факультативний. Додатковим обов'язковим є об'єкт, якому поряд з основним завжди заподіюється шкода й без якого кваліфікація за цим складом є неможливою. Так, наприклад, у межах ст. 187 КК України додатковим обов'язковим об'єктом є життя й здоров'я особи. Якщо ж вони не постраждали, вчинене не може бути кваліфіковано як розбій. Додатковий факультативний об'єкт – це такий об'єкт, наявність чи відсутність якого в разі посягання на основний об'єкт не впливає на кваліфікацію за цим складом злочину. Так за ст. 186 КК України може бути кваліфіковане як відкрите викрадення чужого майна без насильства, так і грабіж з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого [7, с. 94]. Та обставина, що наявність або відсутність додаткового факультативного об'єкта не змінює кваліфікацію вчиненого, підкреслюється також в інших джерелах [3, с. 118].

Але це не зовсім так. Наявність такого додаткового об'єкта, як здоров'я людини, у разі відкритого викрадення чужого майна перетворює вчинений грабіж на насильницький і дає змогу кваліфікувати його за ч. 2 ст. 186 КК України, у межах якої здоров'я особи виступає вже не факультативним, а обов'язковим додатковим об'єктом, оскільки вчинити насильницький грабіж без заподіяння шкоди здоров'ю особи чи створення такої загрози теж неможливо. Це стосується й ситуацій, коли охорона

тих чи інших додаткових об'єктів передбачена в межах основного складу. Так, наприклад, здоров'я громадян у разі хуліганства може розглядатися як факультативний об'єкт, якщо хуліганство супроводжувалося винятковим цинізмом або особливою зухвалістю, яка полягала в знищенні чи пошкодженні майна, зриві масового заходу, тимчасовому припиненні нормальної діяльності установи, підприємства чи організації, руху громадського транспорту тощо. Якщо ж особлива зухвалість полягала в побоях або заподіянні тілесних ушкоджень, здоров'я потерпілої особи в разі хуліганства набуває статусу додаткового обов'язкового об'єкта, оскільки його відсутність буде свідчити про відсутність кримінально караного хуліганства й необхідність його кваліфікації як адміністративного правопорушення (ст. 173 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Тому, на наш погляд, критерії поділу додаткового об'єкта на обов'язковий і факультативний залягають у дещо іншій площині.

Додатковим обов'язковим має визнаватися об'єкт, охорона якого передбачена відповідною нормою Особливої частини поряд з основним об'єктом і посягання на який розглядається чинним КК як окреме кримінальне правопорушення. У цьому випадку один злочин є способом вчинення іншого, у зв'язку з чим виникає питання про кількість скоєних злочинів.

Так, наприклад, фізичне насильство під час зґвалтування може виражатися в нанесенні ударів, побоїв, учиненні інших насильницьких дій, заподіянні тілесних ушкоджень, незаконному позбавленні волі, введенні в організм потерпілої особи проти її волі наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів. Кожна з цих складових фізичного насильства є окремим злочином (ч. 1 ст. 126; ст. ст. 121–125, 128; ч. 1 ст. 146; ч. 1 ст. 314 КК). Тому здоров'я особи, її воля та здоров'я населення можуть розглядатися як додаткові обов'язкові об'єкти зґвалтування, що обумовлює необхідність розмежування цього складного одиничного багатооб'єктного злочину з ідеальною сукупністю злочинів. Вивчення цього питання на підставі аналізу санкцій відповідних норм дає змогу стверджувати, що зґвалтування охоплює собою діяння, передбачені ч. 1 ст. 126, ст. 125, ч. 1 ст. 146, а також заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, які є такими за характером наслідків, що настали, та смерть потерпілої особи, що сталася через необережність (ч. 4 ст. 152). Вчинення під час зґвалтування дій, що мають

характер мордування (ч. 2 ст. 126), заподіяння середньої тяжкості (у кримінально-правовій літературі цілком слушно зазначається, що злочин, під час учинення якого заподіюється рівна за тяжкістю шкода як основному, так і додатковому об'єкту, що свідчить про появу рівного за тяжкістю злочину), має кваліфікуватися за сукупністю [8, с. 241]. Виходячи з положень ст. 12 чинного КК України, рівними за тяжкістю є злочини, за вчинення яких передбачено однаковий максимум покарання у вигляді штрафу або позбавлення волі; заподіяння тяжких тілесних ушкоджень за ознакою небезпечності їх для життя (ч. 2 ст. 122, ч. 1 ст. 121), незаконне введення в організм потерпілої особи наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів (ч. 1 ст. 314) й умисне вбивство, поєднане зі зґвалтуванням (п. 10 ч. 2 ст. 115) чи вчинене після нього (п. 9 ч. 2 ст. 115, ч. 1 ст. 115), утворюють сукупність злочинів і потребують додаткової кримінально-правової оцінки.

Психічне насильство, яке теж може бути способом учинення зґвалтування, охоплює собою погрозу вбивством, погрозу заподіянням тяжких тілесних ушкоджень і погрозу застосуванням іншого насильства (удару, побоїв, інших насильницьких дій, легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень).

Погроза вбивством, з позицій чинного КК України, є окремим злочином (ст. 129). Тому життя потерпілої від зґвалтування особи в цьому випадку може розглядатися як додатковий обов'язковий об'єкт дій сексуального характеру, про які йдеться у ч. 1 ст. 152 КК. Погроза вбивством у разі зґвалтування охоплюється ст. 152 КК і додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 129 КК не потребує, оскільки санкція навіть основного складу зґвалтування дозволяє в повному обсязі оцінити характер шкоди, заподіяної життю людини, тобто додатковому обов'язковому об'єкту. Якщо ж зґвалтування вчиняє, наприклад, член організованої групи, який з метою подолання чи запобігання опору потерпілої особи вдається до погрози вбивством, остання має отримати самостійну кваліфікацію, тому що погрозу вбивством, вчинену членом організованої групи (ч. 2 ст. 129) і зґвалтування (ч. 1 ст. 152) законодавець розглядає як рівні за тяжкістю злочини, встановлюючи за них абсолютно однакову санкцію у вигляді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

Що ж стосується інших різновидів психічного насильства, то ні погрозу заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, ні погрозу застосуван-

ням іншого насильства, які фігурують у багатьох статтях Особливої частини (наприклад, ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 206, ч. 2 ст. 206², ч. 1 ст. 350, ч. 2 ст. 355, ч. 1 ст. 405 та ч. 1 ст. 189, ч. 1 ст. 206, ч. 1 ст. 355 та ч. 1 ст. 405 відповідно). Подекуди законодавець диференціює психічне насильство на погрозу вбивством і погрозу іншим насильством, не виокремлюючи погрозу заподіянням тяжких тілесних ушкоджень (наприклад, ч. 1 ст. 345, ч. 1 ст. 345¹, ч. 1 ст. 377, ч. 1 ст. 398). В інших випадках погроза насильством поділяється на погрозу насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я, наприклад ч. 2 ст. 186, та погрозу насильством, що є небезпечним для життя чи здоров'я (наприклад ст. 187 чинний КК України злочинами не визнає). Ці види психічного насильства є лише способами заподіяння шкоди власності, законній господарській діяльності, авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян і журналістам, правосуддю, встановленому порядку несення або проходження військової служби.

Не є окремим злочином і погроза особі незаконним позбавленням волі або викраденням, хоча цей вид психічного насильства теж використовується у випадку визначення ознак об'єктивної сторони деяких діянь, наприклад діяння, передбаченого ч. 2 ст. 444 КК України, яке спрямоване на заподіяння шкоди міжнародному правопорядку.

Як вже зазначалося, нові редакції ст. 152 та ст. 153 формально не заважають визнанню способами вчинення зґвалтування й сексуального насильства також інших видів погроз, зокрема погрози знищити або пошкодити майно потерпілої особи чи її родичів і погрози розголосити відомості, що ганьблять їхню честь і гідність.

Вище підкреслювалося, що розділ III Особливої частини КК України відповідальності за наклеп чи образу не передбачає. Природно, що не є кримінально караною й погроза розголосити відомості, які ганьблять честь і гідність потерпілої особи чи її близьких родичів. Не встановлена розділом V Особливої частини чинного КК і відповідальність за шантаж (погрозу розголосити відомості, які не ганьблять потерпілого чи його близьких родичів, але які він чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці). Тому ці види погроз теж можуть розглядатися виключно як складові інших злочинів, що використовуються законодавцем у характеристиці способів їх вчинення, зокрема торгівлі людьми (ч. 1 ст. 149), вимагання (ч. 1 ст. 189) тощо.

На відміну від погрози розголосити певні відомості відповідальність за погрозу знищення майна чинним КК України передбачена (ст. 195). Правда, тут ідеться виключно про погрозу знищення майна, яке відбуватиметься шляхом підпалу, вибуху або іншим загально небезпечним способом. Тому, якщо з метою попередження опору потерпілої особи винний у згвалтуванні вдається до погрози знищенням її майна шляхом підпалу, вибуху або іншим загальнонебезпечним способом, власність може розглядатися як додатковий обов'язковий об'єкт згвалтування. У цьому випадку вчинене має кваліфікуватися тільки за відповідною частиною ст. 152, оскільки діяння, передбачене ст. 195 КК за ступенем тяжкості є навіть не злочином, а кримінальним проступком (з позицій Закону України від 22 листопада 2018 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень», який набуває чинності з 1 липня 2020 р. і визначає кримінальний проступок як діяння, за вчинення якого передбачене покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі). Що ж стосується інших видів погроз щодо пошкодження чи знищення майна потерпілої особи чи її близьких родичів, то вони теж не є кримінально караними й можуть позиціонуватися тільки як способи вчинення інших злочинів (ч. 1 ст. 189, ч. 1 ст. 206, ч. 1 ст. 345, ч. 1 ст. 345¹, ч. 1 ст. 346 тощо).

Звертає на себе увагу та обставина, що подекуди додатковий об'єкт не може вважатися обов'язковим навіть у тих випадках, коли його охорона передбачена диспозицією відповідної норми Особливої частини і законодавець розглядає заподіяння йому шкоди як окремий злочин. Так, наприклад, особлива зухвалість у хуліганстві може виражатися в знищенні чи пошкодженні майна (п. 5 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 22 грудня 2006 р. «Про судову практику у справах про хуліганство»). З цього випливає, що додатковим об'єктом хуліганства в цьому випадку є власність. Оскільки відповідальність за умисне знищення або пошкодження чужого майна встановлена окремою нормою (ст. 194), власність могла б вважатися додатковим обов'язковим об'єктом хуліганства. Проте відповідно до ч. 1 ст. 194 КК України умисне знищення або пошкодження

майна є кримінально караним, якщо воно заподіяло шкоду, яка в 250 і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину (п. 3 примітки до ст. 185 КК). Отже, власність у випадку вчинення хуліганства, поєданого з умисним знищенням або пошкодженням чужого майна, може визнаватися додатковим обов'язковим об'єктом хуліганства, якщо заподіяна шкода перевищує зазначений вище розмір. У цьому випадку умисне знищення або пошкодження майна має отримати додаткову оцінку за ч. 1 ст. 194, де передбачена максимальна санкція у вигляді позбавлення волі на строк до трьох років, оскільки санкція ч. 1 ст. 296 КК покарання у вигляді позбавлення волі взагалі не передбачає. Якщо ж заподіяна шкода є меншою, умисне знищення або пошкодження чужого майна може розглядатися лише як спосіб вчинення хуліганства та кваліфікуватися тільки за ст. 296 КК України.

Поза сумніву, способи, які використовує винний у посяганні на основний об'єкт, можуть заподіювати чи створювати загрозу заподіяння шкоди іншим об'єктам. Але ця обставина не має кримінально-правового значення. Інакше кажучи, такі об'єкти є додатковими (факультативними) та їх наявність не впливає ні на кримінально-правову оцінку вчиненого, ні на призначення винному покарання.

Іноді стверджується, що спричинення шкоди факультативному об'єкту є свідченням більш високої суспільної небезпечності вчиненого діяння та має враховуватися судом під час призначення винному відповідної міри покарання [3, с. 118]. З цією тезою погодитися складно.

По-перше, ст. 67 КК у визначенні обставин, які обтяжують покарання, про спричинення злочином шкоди факультативному об'єкту не згадує, а передбачений тут перелік, як відомо, є вичерпним.

По-друге, спричинення шкоди факультативному об'єкту, як, до речі, і заподіяння шкоди основному об'єкту, не охоплюється й такою загальною засадою призначення покарання, як ступінь тяжкості вчиненого злочину, яка за попереднім КК іменувалася характером і ступенем суспільної небезпечності вчиненого злочину. За елементарною логікою загроза комусь чи чомусь не може містити того, на що вона спрямована. Тому об'єкт злочину, як основний, так і додатковий, не є структурною складовою його суспільної небезпеки. Вона залягає в іншій площині – спосіб посягання, характер наслідків,

що настали (зворотні чи незворотні), їх розмір, ступінь здійснення злочинного наміру, характер діяння (дія, бездіяльність, обставини, що їх супроводжують), вчинення його одноособово чи у співучасті, форма та вид вини, криміноутворювальні ознаки суб'єкта злочину, оскільки спеціальний суб'єкт включається до діяння, автором якого він є. На ці обставини у визначенні такого поняття, як ступінь тяжкості вчиненого злочину, звертає увагу й Пленум Верховного Суду України у п. 3 своєї Постанови від 24 жовтня 2003 р. «Про практику призначення судами кримінального покарання», не згадуючи про наявність факультативних об'єктів, які постраждали внаслідок учинення певного кримінального правопорушення. З цього постає, що заподіяння шкоди додатковому факультативному об'єкту не може погіршити становище особи, яка вчинила той чи інший злочин.

Слід відзначити, що кримінально-правовий «статус» додаткових об'єктів є доволі динамічним і напряму залежить від процесів криміналізації чи декриміналізації. Під час цих процесів додаткові обов'язкові об'єкти можуть перетворюватися на факультативні, а останні навпаки – набувати статус обов'язкових. Така тенденція добре простежується під час аналізу сучасного кримінального законодавства країн пострадянського простору. Так, наприклад, КК Киргизької Республіки 2016 р. передбачає відповідальність лише за заподіяння умисно (ст. 138) або через необережність (ст. 142) тяжкої шкоди здоров'ю й умисне заподіяння менш тяжкої шкоди здоров'ю (ст. 139). Завдання удару, побоїв, вчинення інших насильницьких дій, заподіяння умисних легких тілесних ушкоджень злочинами не визнаються (гл. 22 Особливої частини), хоча насильство, яке не є небезпечним для життя та здоров'я чи погроза його застосування передбачається законодавцем як спосіб учинення багатьох злочинів, зокрема зґвалтування (ст. 161), насильницьких дій сексуального характеру (ст. 162), грабежу (ч. 3 ст. 201), вимагання (ч. 2 ст. 203) тощо. На відміну від КК України здоров'я особи

у випадках застосування фізичного насильства у вигляді удару, побоїв, інших насильницьких дій, легких тілесних ушкоджень може розглядатися лише як додатковий факультативний об'єкт. Водночас КК Киргизької Республіки встановлює відповідальність за погрозу застосуванням насильства, що є небезпечним для життя та здоров'я (ст. 145), під якою відповідно до п. 25 додатку 1 (зміст термінів, які вживаються у цьому Кодексі) розуміється погроза вбивством, заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю, зараженням невиліковною інфекційною хворобою, небезпечною для життя людини, а також погроза зґвалтуванням або вчиненням насильницьких дій сексуального характеру [9]. Ця погроза фігурує у ч. 2 ст. 161, ч. 2 ст. 162, ч.1 ст. 202 та інших, що дає змогу розглядати життя, здоров'я, статеву свободу й статеву недоторканність особи як додаткові обов'язкові об'єкти цих злочинів.

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід ще раз підкреслити, що поняття «об'єкт злочину» не може позбавлятися свого нормативного складника та має обмежуватися положеннями чинного кримінального законодавства України.

Це стосується об'єктів усіх рівнів (загального, родового, видового, безпосереднього), у тому числі й безпосереднього додаткового об'єкта.

Додатковим об'єктом має визнаватися об'єкт, охорона якого задекларована тим чи іншим розділом Особливої частини й прямо передбачена відповідною нормою КК України поряд з основним об'єктом. Водночас кримінально-правове значення має лише такий додатковий об'єкт, посягання на який з позицій чинного КК є окремим кримінальним правопорушенням. У тому випадку додатковий об'єкт набуває статусу обов'язкового, оскільки має принципове значення для вирішення проблеми розмежування складного багатоб'єктного діяння та ідеальної сукупності злочинів. В інших випадках додатковий об'єкт є факультативним, оскільки його наявність не впливає ні на кваліфікацію вчиненого, ні на призначення винному покарання.

Список використаної літератури:

1. Українське кримінальне право: загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 712 с.
2. Кваліфікація злочинів / за ред. М. І. Панова. Харків : Право, 2016. 356 с.
3. Кримінальне право України: загальна частина / за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. Харків : Право, 2015. 528 с.
4. Чугуніков І. І. Соціально-нормативна концепція об'єкта злочину (кримінального правопорушення). *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2018. Т. XXII. С. 155–190.
5. Кримінальне право України: особлива частина / за ред. В. Я. Тація та ін. Харків : Право, 2015. 680 с.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі та ін. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
7. Ємельянов В. П. Кримінальне право України: загальна частина. Основні питання вчення про злочин : науково-практичний посібник. Харків : Право, 2018. 142 с.
8. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному управлінні: монографія. Харків: Право, 2016. 256 с.
9. Уголовный кодекс Кыргызской Республики от 22 декабря 2016 г. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527>.

Chugunikov I. I. Additionally protected social relations in the light of the social-normative concept of the crime

The article analyzes the current situation surrounding the crime object in general and the immediate additional object in particular. It is noted that the domestic criminal law doctrine in determining the object of a crime focuses on the sociological component of this concept at the expense of its regulatory component. It is emphasized that such an approach ultimately leads to the loss of the object of its fundamental importance as a mandatory element of any crime, its transformation into a purely declarative category, the withdrawal of this concept beyond the criminal plane and, eventually, to artificial creation of the object, especially when it comes to a direct additional object of a separate criminal offense.

From the point of view proposed by the author of the social-normative concept of the crime object, it is necessary to limit this concept to the provisions of the current criminal legislation of Ukraine. It is concluded that an additional object should be recognized as an object whose protection is declared by a particular section of the Special Part and is directly provided by the relevant norm of the Criminal Code of Ukraine along with the main object. It is argued that only such an additional object is considered to be of criminal value, and the encroachment on which from the position of the current Criminal Code is a separate criminal offense. In this case, the additional object becomes obligatory because it is of fundamental importance in solving the problem of differentiating between complex multi-objective action and an ideal set of crimes. It is argued that in other cases the additional object is optional, since its presence does not affect either the qualification of the perpetrator or the imposition of a guilty sentence.

Key words: *object of crime, social normative concept of object of crime, additional protected social relations, additional obligatory object of crime, additional optional object of crime, qualification of crime, imposition of punishment for crime.*